

Wojciech Gutowski*

Artura Hutnikiewicza badania nad Młodą Polską**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2016.052>

Streszczenie: Artykuł prezentuje analizę najważniejszych dzieł Artura Hutnikiewicza poświęconych literaturze Młodej Polski. Autor rozważa ich miejsce na tle współczesnych dyskursów poświęconych literaturze i sztuce tej epoki, wyróżnia główne tematy i problemy badawcze obecne w pracach Hutnikiewicza.

Słowa kluczowe: Artur Hutnikiewicz, literatura Młodej Polski, syntezy literackie, Stefan Żeromski, Stanisław Przybyszewski, Tadeusz Miciński, historiografia literatury polskiej

Abstract: The article presents an analysis of the most important works pertaining to the literature of the Young Poland written by Artur Hutnikiewicz. The author discusses their meaning among modern discourses on literature and culture of the period, distinguishes main subjects and research problems present in Hutnikiewicz's works.

Keywords: Artur Hutnikiewicz, literature of the Young Poland, literary synthesis, Stefan Żeromski, Stanisław Przybyszewski, Tadeusz Miciński, historiography of the Polish literature

Domeną twórczości naukowej Profesora Hutnikiewicza jest cała literatura XX stulecia. Ale w tym zróżnicowanym i skomplikowanym obszarze zainteresowań szczególne miejsce zajmuje epoka Młodej Polski. Świadczą o tym trzy sfery badawczych dokonań Profesora.

Po pierwsze, właśnie w ramach czasowych Młodej Polski mieści się najważniejsza część twórczości pisarza, z którym Hutnikiewicz związał się na trwałe, poświęcił mu najbar-

---

* Historyk literatury i krytyk literacki, profesor historii literatury polskiej, emerytowany pracownik Instytutu Filologii Polskiej UKW w Bydgoszczy. E-mail: woj.gutowski@wp.pl.

** Artykuł został wcześniej opublikowany; por. W. Gutowski, *Artura Hutnikiewicza badania nad Młodą Polską*, „Przegląd Artystyczno-Literacki” 1996, nr 3, s. 12–16.

dziej pracochłonne, kompetentne i wyczerpujące studia oraz książki monograficzne. Mowa oczywiście o Stefanie Żeromskim.

Po drugie, w początkowej fazie poszukiwań naukowych Hutnikiewicza z lat 50. znać usilne starania o rewindykację tych zjawisk literackich, które przez oficjalną ideologię i ówczesną marksistowską naukę o literaturze były karykaturalnie deformowane lub spychane w niepamięć. Z tej potrzeby dawania świadectwa prawdzie w czasach pogardy dla prawdy zrodziły się liczne szkice i eseje poświęcone polskiemu modernizmowi¹.

I po trzecie, te dążności rewindykacyjne, liczne rekonesanse i źródłowe poszukiwania, współbieżne z gwałtownym – w latach 70. – wzrostem zainteresowania Młodą Polską, prowadzą Artura Hutnikiewicza do przeświadczenia, iż źródeł przemian w sztuce naszego wieku należy szukać w epoce Przybyszewskiego i Kasprówicza. Przekonanie to zaowocowało najobszerniejszą podręcznikową monografią literatury Młodej Polski².

A zatem fascynacja polskim modernizmem była obecna – przez medium Żeromskiego – w inicjacjach naukowych, uwidoczniła się w licznych studiach poświęconych wybitnym i pomniejszonym, często niesłusznie zapomnianym, młodopolskim twórcom, prowadziła wreszcie do wielkiej syntezy historycznoliterackiej. Godna podziwu konsekwencja w sumiennym zagospodarowaniu epoki tak długo nieuporządkowanej, wielonurtowej, obfitującej w prawdziwe niespodzianki tematyczne i artystyczne.

Na początku była przygoda z Żeromskim ... Dla pokolenia Profesora autor *Siłaczki* pozostawał jeszcze „duchowym wodzem narodu”, moralnym autorytetem, wyznaczał zadania wymagające heroizmu i samozaparcia, a zarazem w kulturze drugiej połowy XIX w. niósł niepokojące wyzwanie, jakby obce, stawiał niewygodne pytania.

Żeromskiego niepodobna ominąć. Któregoś dnia wkracza on w nasze życie i już zostaje w nim na zawsze jako wieczny niepokój i nieustające pytania, które za nim postępując każdy z nas samemu sobie zadaje. Spieramy się z nim i odrzucamy go, odchodzimy i odczyniamy uroki, którymi nas opętał, i po tysiącokroć do niego wracamy. [...] I tak w każdym pokoleniu Żeromski staje się sprawą własną każdego z nas, staje się zagadnieniem i zadaniem do rozwiązania, z którym się należy uporać³.

Efektom zmagania Hutnikiewicza ze sprawą Żeromskiego były obszerne książki: studium o związkach autora *Popiołów* z naturalizmem (*Żeromski i naturalizm*, 1956), wielokrotnie wznawiana, popularna monografia *Stefan Żeromski* (wyd. 1, 1960) oraz najbogatsze kompendium wiedzy o twórczości i życiu pisarza – *Żeromski* (1977)⁴. Dokonaniom tym towarzyszyły liczne studia pomniejsze, poświęcone m.in. osobowości pisarza, kompozycji powieści, aktualnej żywotności tego dzieła, związkowi Żeromskiego z Sienkiewiczem i Lechoniem⁵.

¹ Zob. B. Burdziej, *Bibliografia prac Artura Hutnikiewicza*, w: *Od Kochanowskiego do Różewicza. Prace ofiarowane Arturowi Hutnikiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. J. Kryszaka, Warszawa 1988, s. 261–284. Tu czytelnik znajdzie kompletny wykaz prac Profesora, publikowanych w latach 1946–1985 oraz informacje o literaturze przedmiotu. Dane bibliograficzne o studiach wyraźnie wskazanych w niniejszym szkicu podaję w przypisach.

² Zob. A. Hutnikiewicz, *Młoda Polska*, Warszawa 1994.

³ Idem, *Żeromski*, „Więź” 1976, nr 1, s. 91.

⁴ Zob. idem: *Żeromski i naturalizm*, Toruń 1956; *Stefan Żeromski*, Warszawa 1960 (do 1973 r. – 7 wydań); *Żeromski*, Warszawa 1987.

⁵ Zob. m. in.: *O sztuce pisarskiej Stefana Żeromskiego*, „Dziś i Jutro” 1949 nr 24; *Forma motywacyjna w kompozycji powieści Żeromskiego*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1951, z. 1, s. 72–76; *Dzienniki Żeromskiego*, „Dziś i Jutro”

W studiach o Żeromskim najlepiej ujawniło się instrumentarium badawcze Profesora, a zwłaszcza jego dwie cechy.

- 1) Świadomy obiektywizm naukowy, polegający na nieuleganiu ani tendencjom legendotwórczym, ani pokusom modnych metodologii. Obiektywizm wsparty na przekonaniu, iż twórczość, nawet najwybitniejszego pisarza, powinna być traktowana *sine ira et studio*, jako przedmiot bezstronnej analizy.
- 2) Przeświadczenie, iż nie sposób rozpoznać wewnętrznych reguł rządzących artystycznym światem pisarza, a zwłaszcza nie można uchwycić jego niepowtarzalnej indywidualności bez zbliżenia własnej perspektywy ku sferze wartości pisarza, bez prowadzenia za pośrednictwem dzieła ustawicznego dialogu z twórcą, dialogu, który powinien znaleźć wyraz również w samej dykcji naukowego wykładu.

Język studium literackiego powinien być w granicach uprawnień możliwości historyka literatury swoistym ekwiwalentem narzucającego się czytelnikowi i badaczowi wewnętrznego nastroju analizowanej twórczości⁶.

Te dwie, zupełnie odmienne, a nawet na pozór sprzeczne dyspozycje badawcze – pierwsza, wywiedziona z tradycji XIX-wiecznej filologii, głoszącej, iż dzieło literackie zawiera obiektywne znaczenie, które może być w pełni i adekwatnie rozpoznane przez badacza, i druga, zbieżna z propozycjami nowoczesnej hermeneutyki i krytyki tematycznej, akcentująca w poznaniu dzieła poszukiwanie odpowiedzi na egzystencjalne dylematy interpretatora – znakomicie się w dziele Hutnikiewicza uzupełniają, a ich współlistnienie powoduje, iż studia o Żeromskim zajmują wyjątkowe miejsce we współczesnym literaturoznawstwie.

Można przypuszczać, iż intencja napisania całościowej monografii poświęconej życiu i twórczości autora *Róży* towarzyszyła Profesorowi od początku jego drogi naukowej. Tak też, jako „jedną z cegiełek pod przyszlą monografię”⁷, odczytała krytyka książkę *Żeromski i naturalizm*.

Studium pisane w okresie, który najmniej sprzyjał zajmowaniu się, wyklętą przez krytykę marksistowską, literaturą „epoki imperializmu”, zwróciło uwagę bogactwem obserwacji, wnikliwością analiz, a przede wszystkim nowoczesnym, do dziś aktualnym, ujęciem naturalizmu jako uporządkowanej struktury światopoglądowej i artystycznej. Odślaniając blaski i cienie tego kierunku, opisując jego zróżnicowaną recepcję w Polsce, Hutnikiewicz zaprojektował syntetyczny obraz jednego z ważniejszych nurtów, kształtujących literaturę Młodej Polski⁸.

Zarazem twórczość Żeromskiego, postrzegana tu w jednym tylko kontekście, przez pryzmat wyizolowanego poniekąd prądu literackiego, przedstawiała się ambiwalentnie. Obok świetnych realizacji badacz dostrzegał niedostatki warsztatu pisarskiego, zwłaszcza w zakresie postaciowania i kompozycji powieści.

1953, nr 42; *Żeromski wobec Sienkiewicza*, „Życie Literackie” 1956, nr 47; *Żeromski „pokrzywdzony”?*, „Życie Literackie” 1957, nr 51/52; *Czy Żeromski jest aktywny?*, „Wiatraki” (dod. liter. „Faktów i Myśli”) 1964, nr 9; *Osobowość Żeromskiego*, „Kamena” 1964, nr 20; *Problematyka form kompozycyjnych w sztuce pisarskiej Żeromskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1965, z. 1, s. 163–185; *Legenda Żeromskiego*, „Literary” 1973; *Żeromski – Lechoń oraz Żeromski – wczoraj i dziś*, w: A. Hutnikiewicz, *Portrety i szkice literackie*, Warszawa-Toruń 1976.

⁶ A. Hutnikiewicz, *Żeromski*, Warszawa 1987, s. 7.

⁷ S. Eile, *Krzywda Żeromskiego*, „Życie Literackie” 1957, nr 44.

⁸ Zob. m.in. recenzję M. Puchalskiej, „Pamiętnik Literacki” 1958, z. 1/2, s. 306–318.

Badawczy krytycyzm Profesora, przecież udokumentowany drobiazgowymi analizami, wzbudził sprzeciw tych historyków literatury, którzy nie dopuszczali odnajdywania jakichkolwiek mankamentów w twórczości „kanonizowanego” już przez nich pisarza⁹. Hutnikiewicz, odpowiadając oponentom, podkreślał, iż najwyższy czas „wyrwać się z kręgu wiecznej adoracji”, zerwać z tonem panegirycznym, ponieważ rzetelny obiektywizm nigdy nie może zaszkodzić prawdziwej pisarskiej wielkości¹⁰.

W istocie ta idea odsłonięcia „prawdziwego Żeromskiego”, pragnienie „pokazania Żeromskiego, jakim był rzeczywiście”¹¹, przyświecała obu książkom monograficznym, znalazła wyraz i w naukowych edycjach opowiadań oraz *Szyfowych prac*, i w gruntownej, przystosowanej do potrzeb szkolnej dydaktyki analizie *Przedwiośnia*¹².

Obie monografie ukazują z pewnością tego samego Żeromskiego, ale też w każdej z nich pisarz został sportretowany nieco inaczej.

Stefan Żeromski to popularna synteza, adresowana do szerokiego kręgu odbiorców. Zawiera chronologicznie przedstawione koleje życia pisarza i omówienie poszczególnych etapów twórczości. Jak każda z prac Profesora, monografia ta – napisana piękną, na poły literacką, sugestywną polszczyzną – z pewnością ukształtowała wizerunek autora *Popiołów* w świadomości kilku pokoleń. Umiejętna selekcja materiału, znakomite operowanie ujęciami syntetycznymi, zwięzłymi charakterystykami, pozwoliło autorowi na zaprezentowanie – w niewielkiej formie – całej bogatej materii tej twórczości.

Opublikowane wiele lat później wielkie studium *Żeromski* zostało skomponowane wedle reguł klasycznej monografii. Dzieli się na trzy części: *Życie i twórczość*, *Tematy*, *Artyzm i technika*. Większa objętość książki umożliwiła wprowadzenie szczegółowszych rozróżnień i dokładniejszych analiz. Przede wszystkim Profesor Hutnikiewicz wydobyl, nieopisaną dotąd tak dokładnie, tematyczną i artystyczną różnorodność tej twórczości, podważył stereotypowe, redukcyjne, często pokutujące jeszcze w praktyce szkolnej, rozumienie dzieła Żeromskiego.

Obok tak ważnej i zwykle eksponowanej tematyki patriotycznej i społecznej Profesor ukazuje inne kręgi problemów. Portretuje Żeromskiego – erotystę, malarza pejzażu, pisarza wrażliwego na bodźce estetyczne, otwartego na sferę *sacrum*, wsłuchującego się w tajemnicze głosy pozaświadomego; przede wszystkim ukazuje twórcę, dla którego głównym źródłem inspiracji były własne przeżycia, doświadczenia życiowe.

Jednak różnicy między obu monografiami nie wyznacza jedynie zakres uszczegółowienia materiału i stopień dogłębności analiz. Można, jak sądzę, dostrzec subtelną, lecz dla uważnego czytelnika dobrze widoczną, zmianę usytuowania pozycji Żeromskiego w procesie historycznoliterackim. Powiedzmy w wielkim uproszczeniu: w pierwszej monografii Żeromski jest, nie tylko, ale przede wszystkim, realistą, w drugiej – na równi realistą, co i modernistą.

Tezę o realistycznej genezie pisarstwa Żeromskiego Hutnikiewicz formułował wielokrotnie, wchodząc w spór z tymi badaczami, którzy w osobliwościach artystycznych pro-

⁹ Zob. m. in. S. Eile, op. cit.

¹⁰ Zob. odpowiedź A. Hutnikiewicza w artykule *Żeromski „pokrzywdzony”?*

¹¹ Idem, *Żeromski*, Warszawa 1987, s. 6.

¹² Zob. m. in. idem, „*Przedwiośnie*” *Stefana Żeromskiego*, Warszawa 1967; S. Żeromski, *Wybór opowiadań*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicza, Wrocław 1971, BN, seria I, nr 203; S. Żeromski, *Szyfowe prace*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicza, Wrocław 1973, BN, seria I, nr 216.

zy autora *Popiołów* dostrzegli formy eksperymentu, zapowiedź nowatorskich rozwiązań w prozie XX w.¹³

Wydaje się, że książka *Stefan Żeromski* miała, między innymi, dostarczać argumentów w powyższym sporze. Profesor niejednokrotnie podkreśla, w tonie aprobatywnym, „rzetelny, prawdomówny, wstrząsający realizm”¹⁴ pisarza lub, zdecydowanie krytycznie, akcentuje jako sprzeczne z bliskim Żeromskiemu – flaubertowskim modelem prozy, np.: „zwichniętą kompozycję” powieści, sprzeczności w charakterystyce postaci, nieprawdopodobieństwa psychologiczne, „uproszczenia, [...] które deformują prawdę rzeczywistą”¹⁵ itp. Oczywiście, i w tej książce dostrzegamy autora *Dziejów grzechu* na tle wrażliwości modernistycznej, lecz badacz stara się przede wszystkim, wedle wyraźnej hierarchii wartości, określić indywidualne miejsce Żeromskiego w kontekście norm i praktyki literackiej realizmu.

W drugiej monografii Profesor nie porzuca tezy o realistycznej genezie prozy Żeromskiego, napomyka o usterkach kompozycji, ale odsłaniając bogatą wielotematyczność tej twórczości, dyskretnie przemieszcza ją w nieco inne sąsiedztwa. Ideał rewolucji moralnej, wręcz „rewolucji z ducha”, wizja natury „między ekstacycznym zachwytem a pełnym niewiedzy przerażeniem”¹⁶, idealizacje erosa i obrazy piekła miłości, religijny niepokój, nadwrażliwość estetyczna, skłonność do liryzacji prozy – to wszystko nie pozwala Żeromskiego nazwać realistą zagubionym w modernizmie, lecz umożliwia dostrzeżenie sylwetki modernisty *par excellence*.

Niezwykle interesująco przeprowadzona analiza osobowości pisarza, która odsłoniła głęboki introwertyzm, a przede wszystkim stan wewnętrznej dezintegracji jako dominantę duchowej rzeczywistości Żeromskiego, ukazała udrękę i heroiczną pasję dążenia do wypracowania własnych wartości, przybliżyła tym samym postać autora *Ludzi bezdomnych* do kręgu modernistycznych „nerwowców” i spadkobierców *Króla Duchy*. A jeśli za najgłębszą istotę dzieła Żeromskiego Profesor Hutnikiewicz uznaje ton tragiczności, integralny i konsekwentny pesymizm, a zarazem wezwanie do heroicznych zmagania ze złem – czyż nie wskazuje tym samym na ściśle związki łączące tę twórczość z naczelnym przesłaniem epoki Młodej Polski.

Można powiedzieć, iż dialog z Żeromskim wprowadził Hutnikiewicza w modernistyczne labirynty, a zarazem wielostronne badania nad epoką pozwoliły wzbogacić i w pewnym sensie zmodyfikować portret autora *Wiernej rzeki*.

Profesor Hutnikiewicz należał do badaczy, którzy nie ukrywają swych preferencji i upodobań, wręcz przeciwnie, niekiedy ostentacyjnie je ujawniał. Hutnikiewicz jest bodaj jedynym wybitnym znawcą epoki, który tak bardzo wysoko ocenia walory sztuki realistycznej¹⁷, a zarazem z prawdziwym zamiłowaniem i pasją (o czym najlepiej świadczy jego

¹³ Zob. zwłaszcza studium *Problematyka form kompozycyjnych w sztuce pisarskiej Żeromskiego*, wygłoszone jako referat na sesji naukowej o Żeromskim w IBL PAN. Zob. też dyskusję nad referatem, ibidem, s. 333–336.

¹⁴ A. Hutnikiewicz, *Stefan Żeromski*, s. 15.

¹⁵ Ibidem, s. 165, 224.

¹⁶ Ibidem, s. 261.

¹⁷ Przykładów można podawać wiele. Choćby pierwszy z brzegu: „A o to właśnie chodzi w każdym dziele sztuki, by utwór zdolny był narzucić czytelnikowi wrażenie prawdopodobieństwa i przekonanie o tym, że tak być mogło i tak w życiu bywa” (idem, *Stefan Żeromski*, s. 75). Dodajmy, że Hutnikiewicz jest autorem hasła *Realizm w literaturze* w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* (t. 9, Warszawa 1967, s. 726–729).

monografia poświęcona twórczości Stefana Grabińskiego)¹⁸, penetruje to, co w literaturze irracjonalne, mroczne, pozaświadome, ezoteryczne.

Wydaje się, że ów paradoks można wytłumaczyć nadrzędnym przeświadczeniem badacza, w myśl którego autentyczna twórczość jest zawsze wyrazem i artystyczną samo-realizacją wybitnej osobowości, ta zaś, zakorzeniona w życiu społecznym, odbiera i przetwarza bodźce płynące z codzienności, ale też jest szczególnie wyposażona wewnątrznie, emocjonalnie skomplikowana, obdarzona (czy napiętnowana) ponadprzeciętną, często traumatyczną, wrażliwością usposobioną do tworzenia światów nowych, oddalonych od rzeczywistości potocznej. Dla prawdziwie twórczej osobowości „sztuka kreacji bywa więc równie nieodpartą potrzebą, jak sztuka realizmu”¹⁹.

Ta koncepcja „ja” twórczego pozwoliła tak wieloaspektowo, wszechstronnie eksplorować świat pisarski Żeromskiego, a zarazem poprzez charakterystyki sylwetek pisarskich, m.in. Jana Kasprowicza i Stanisława Przybyszewskiego, Leopolda Staffa i Adolfa Nowaczyńskiego, Tadeusza Jaroszyńskiego i Ostapa Ortwin²⁰, zmierzać do syntezy epoki. Bowiem dla Profesora Hutnikiewicza Młoda Polska nie była zbiorem „izmów” ani etapem transformacji artystycznych stylów, lecz ostatnią, jak dotąd, w naszej literaturze epoką wielkich indywidualności pisarskich²¹.

Szkice Profesora o modernistach, i te pierwsze, zamieszczone w latach 50. ubiegłego wieku na łamach „Dziś i Jutro”, „Życia Literackiego”, jak i późniejsze, publikowane m.in. w młodopolskiej V serii *Obrazu literatury polskiej* (którą Hutnikiewicz współredagował), można uznać za małe monografie, zwięzłe, lecz niezwykle precyzyjnie określające wewnętrzną porządek omawianej twórczości oraz jej aktualną wartość.

Zwłaszcza szkice o Stanisławie Przybyszewskim²², pierwszoplanowym pisarzu epoki, są świetnym przykładem postępowania hermeneutycznego, które odkrywa dla nas sens tej oryginalnej twórczości, tak wysoko ongiś ocenianej przez berlińską bohemę²³, a później lekceważonej.

Profesor Hutnikiewicz skutecznie przewycięzał negatywną, czarną legendę, utrwaloną w *Neoromantyzmie polskim* Juliana Krzyżanowskiego, wedle której autor *Śniegu*, erotoman i alkoholik pozbawiony zdolności pisarskich, był tylko hałaśliwym skandalistą, gwiazdą jednego sezonu. Profesor, jako jeden z pierwszych, wyszedł poza stereotypy o „przybyszewszczyźnie”, rozpoznał głębsze, filozoficzne znaczenie osławionej „chuci”, pisał o analogiach, jakie zachodzą między poglądami Przybyszewskiego a freudyzmem, o miłości pojmowanej jako kosmiczna siła, ukazał dramat moralisty wpisany w utwory pozornie epatujące amoralnością, proponował nowy styl lektury autora *De profundis*, jakże trafnie akcentując wartość, zapomnianych podówczas, utworów najwcześniejszych, poematów prozą.

¹⁸ Zob. A. Hutnikiewicz, *Twórczość literacka Stefana Grabińskiego (1887–1936)*, Toruń–Łódź 1959.

¹⁹ Idem, *Młoda Polska*, s. 415.

²⁰ Zob. m. in. idem: *Spojrzenie na Kasprowicza*, „Życie Literackie”, 1956, nr 31; *O poezji Staffa*, „Pomorze” 1957, nr 8; *Life and Work Przybyszewskiego*, „Pomorze” 1959, nr 17; *Kasprowicz, Przybyszewski*, „Pomorze” 1961, nr 2; *Oskar Katzenellenbogen* (pseud. Ostap Ortwin), w: *Polski słownik biograficzny*, t. 12, z. 2, s. 225–226; *Tadeusz Jaroszyński (1862–1917)*, w: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, seria V, *Literatura okresu Młodej Polski*, t. 2, Warszawa 1967, s. 465–478; *Stanisław Przybyszewski (1868–1927)*, w: *Ibidem*, s. 107–152; *Adolf Nowaczyński*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, s. 249–253; A. Nowaczyński, *Wielki Fryderyk*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicza, Wrocław 1982, BN, seria I, nr 241.

²¹ Zob. A. Hutnikiewicz, *Upadek i odrodzenie Młodej Polski*, w: idem, *Portrety i szkice literackie*, s. 35.

²² Zob. przede wszystkim: idem, *Stanisław Przybyszewski. Legenda i rzeczywistość*, w: *Portrety i szkice literackie oraz artykuł poświęcony Przybyszewskiemu w 2 tomie V serii Obrazu literatury polskiej*.

²³ Zob. G. Matuszek, *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992)*, Kraków 1993.

Za podobnie znaczące należy uznać publikacje Hutnikiewicza poświęcone Kasprowiczowi, zwłaszcza małą monografię *Hymnów*²⁴. Książeczka ta, napisana jeszcze przed ukazaniem się drugiego tomu wielkiej monografii Jana Józefa Lipskiego²⁵, była pierwszą powojenną całościową analizą tego szczytowego dzieła Kasprowicza. Dzięki tak znamiennej dla Profesora umiejętności łączenia naukowego merytoryzmu z walorami popularnego wykładu umożliwiawała, nawet mniej wyrobionemu czytelnikowi, rozpoznanie skomplikowanej metafizycznej problematyki utworu z wszystkimi dylematami moralnymi i religijnymi, dawała też wgląd w misterną, paradoksalną architektonikę poetycką. Książka o *Hymnach* pozostaje wzorcowym przykładem wnikliwej analizy i interpretacji arcydzieła modernizmu.

Wielostronne badania nad epoką konsekwentnie prowadziły Profesora ku historyczno-literackiej syntezie. *Młoda Polska*, opublikowana w 1994 r. w ramach „Wielkiej Historii Literatury Polskiej”, nie była oczywiście pierwszym zarysem epoki. Badania nad Młodą Polską, rozwijające się coraz intensywniej od lat 60. XX w., ogarniające coraz to nowe zagadnienia, zaowocowały kilkoma już podręcznikami-syntezami.

Opublikowany z wielkim opóźnieniem w połowie lat 60. *Neoromantyzm polski* Juliana Krzyżanowskiego zyskał rychło towarzystwo w postaci czterotomowej publikacji w ramach *Obrazu literatury polskiej*, która zawierała szkice monograficzne wzbogacone podstawową bibliografią i krótkimi próbkami utworów. Lata 90. przyniosły dwie syntezy: podręcznik akademicki autorstwa polonistów z Uniwersytetu Warszawskiego (1991)²⁶ oraz znakomitą, wysoce erudycyjną, łączącą wieloaspektowe spojrzenie globalne i głęboką wiedzę o prądach artystycznych z mikrointerpretacjami konkretnych utworów książkę Marii Podraza-Kwiatkowskiej (1992), powstałą jako kolejny tom „syntezy uniwersyteckiej” – „Dzieje literatury polskiej”²⁷. Jeżeli dodać, funkcjonujący od kilkunastu lat w dydaktyce szkolnej, zarys epoki Andrzeja Z. Makowieckiego²⁸, to trzeba przyznać, że u schyłku XX stulecia Młoda Polska obfitowała w podręczniki, syntezy, całościowe monografie, zdolne zaspokoić i czytelników mało wyrobionych, i odbiorców na wyższym szczeblu wtajemniczenia.

Jakie miejsce w tym kontekście zajmuje monografia Hutnikiewicza?

Niewątpliwie ostatnią książkę Profesora można, podobnie jak dwie monografie o Żeromskim, nazwać opowieścią w jak najlepszym znaczeniu tego słowa. W swej syntezie Hutnikiewicz wykorzystał najnowszy bogaty dorobek badań nad modernizmem. Autor, który już wcześniej kilkakrotnie rekonstruował recepcję literatury epoki, „dzieje pozgonne Młodej Polski”²⁹, przeczytał dosłownie wszystko, nawet to, co napisano o twórcach mniejszego lotu. Ta bogata, wysoce usystematyzowana i skondensowana wiedza została przekazana w formie frapującego wykładu. Jeśli intencją autora było przekonanie czytelnika, iż Młoda Polska jest epoką nadal żywą i wartościową, to cel swój osiągnął m.in. dzięki niepowtarzalnej, indywidualnej, na pierwszy rzut oka wyróżniającej się z tła anonimowej często produkcji naukowej, swoistej dykcji eseistyczno-literackiej. Czytelnik nie tylko zyskał bo-

²⁴ Zob. A. Hutnikiewicz, *„Hymny” Jana Kasprowicza*, Warszawa 1973.

²⁵ Zob. J. J. Lipski, *Twórczość Jana Kasprowicza w latach 1891–1906*, Warszawa 1975.

²⁶ Zob. J. Kulczycka-Saloni, I. Maciejewska, A. Z. Makowiecki, R. Taborski, *Młoda Polska*, Warszawa 1991.

²⁷ Zob. M. Podraza-Kwiatkowska, *Literatura Młodej Polski*, Warszawa 1992.

²⁸ Zob. A. Z. Makowiecki, *Młoda Polska*, Biblioteka „Polonistyki”, Warszawa 1981.

²⁹ Zob. m.in. wspomniany już artykuł *Upadek i odrodzenie Młodej Polski*, w pracy zbior. *Rozwój wiedzy o literaturze polskiej po 1918 roku*, oprac. J. Maciejewski, Warszawa 1986, s. 192–224.

gactwo informacji, znalazł się w kręgu wyrazistych ocen i hipotez interpretacyjnych, lecz jakby odzyskał „utracony czas” *fin de siècle*’u, zetknął się z autentycznym kolorytem epoki. Hutnikiewicz w pełni zaprezentował tu swój talent badacza, który chce i potrafi pisać interesująco.

Zwłaszcza do perfekcji doprowadził sztukę precyzyjnego i lakonicznego, wręcz gnomicznego ujmowania zagadnień najistotniejszych, kluczowych, a niezwykle skomplikowanych. Niektóre sformułowania i sądy mają wszelkie szanse znaleźć się w – tak popularnych obecnie – księgach cytatów³⁰. Oto próbki: – o współistnieniu pesymizmu i tendencji odrodzeńczych: „*Fioretti* Franciszka stały się jakby korygującym dopełnieniem *Fleurs du mal* Baudelaire’a” (s. 44); – o paradoksie sakralno-erotycznej wyobraźni: „Lubieżny faun i ekstazy mniach, spalająca się w ogniach mistycznego zachwycenia zakonnica i rozszalała menada to znamienne ekstremy, pomiędzy którymi oscylowała wyobraźnia” (s. 45); – o istocie twórczości Leśmiana: „Fantazjotwórstwo Leśmiana przejawiało się [...] w pojmowaniu życia jako snu o śnie” (s. 142); – i Przybyszewskiego: „Wrzącą jeszcze i nieostygłą substancję własnego życia przerabiała się natychmiast na książki i odwrotnie, sytuacje realne i swoją własną w nich rolę reżyserowało się po trosze według reguł literackich dramatów i romansów” (s. 210).

Rzadko kiedy lektura podręcznika przynosi, obok pożytku intelektualnego, tyle satysfakcji estetycznej.

Oczywiście nie należy zapominać, iż *Młoda Polska* Hutnikiewicza, jak każda wybitna synteza, zawiera własny autorski obraz epoki, jej indywidualny model. Zgodnie ze wskazanymi uprzednio preferencjami Profesora, w książce dominują ujęcia personalne. Autora mniej interesuje możliwość klasyfikacji twórczości modernistów w szufladkach licznych podówczas kierunków i prądów artystycznych, z wyraźnym dystansem i pobłażliwością traktuje próby wprowadzenia wewnętrznych podziałów i cenzur. Literatura Młodej Polski zawiera dlań przede wszystkim manifestacje osobowości pisarskich – to wszak epoka programowego indywidualizmu!

Z drugiej strony Profesor nie uległ pokusie mówienia o wszystkim i wszystkich, co w pewnym stopniu niekorzystnie zaciążyło nad ujęciem Krzyżanowskiego. Materiał literacki został podporządkowany żelaznemu prawu selekcji i przedstawiony w ramach czterech naturalnie narzucających się kategorii genologicznych: poezja, dramat, powieść i nowela oraz krytyka literacka.

Oczywiście selekcja tożsama jest w tym wypadku z wartościowaniem i ustalaniem określonych hierarchii; Hutnikiewicz, jak żaden inny autor syntezy podręcznikowej, celowo tworzy bardzo wyrazisty kanon twórców pierwszoplanowych. Im poświęca większe, odrębne szkice. W tle umieszcza bogatą plejadę pisarzy *minorum gentium*, ale ich bynajmniej nie „roztapia” w anonimowym procesie przemian idei i tendencji artystycznych, lecz stara się uchwycić niepowtarzalną swoistość lub osobliwość każdej sylwetki.

Zaproponowany kanon nie przynosi jakichś rewolucyjnych alternatyw, na ogół zgadza się z przyjętym i utrwalonym stylem odbioru literatury Młodej Polski. A więc w poezji królują Tetmajer, Kasprzowicz, Staff i Leśmian, w dramacie Wyspiański, Przybyszewski,

³⁰ Nie będzie to bynajmniej nowością. Przytoczenia z dzieł Profesora Hutnikiewicza znalazły się już w zbiorze aforyzmów. Zob. *Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945–1984*, oprac. i wstęp J. Glensk, Łódź 1986, s. 149–150.

Miciński, Rittner, Zapolska, Perzyński, w prozie naturalnie Żeromski i Reymont, dalej Orkan, Berent i Sieroszewski, w domenie krytyki – Matuszewski, Brzozowski i Feldman.

Przejrzysta kompozycja książki sprawia, iż czytelnik może traktować ją również jako swoiste kompendium encyklopedyczne, gdzie łatwo znaleźć główny blok informacji o danym twórcy (np. Przybyszewski – dramaturg) i o innych, ubocznych dziedzinach jego piarstwa (np. Przybyszewski – prozaik). Taki układ książki, z wyraźnie wyeksponowanym kanonem pisarzy i dzieł, czyni z niej nieocenioną pomoc w praktyce szkolnej i uniwersyteckiej, gdzie niekiedy słuchacze przytłumieni nadmiarem szczegółowych opracowań nie potrafią znaleźć porządkującego układu odniesienia.

Z kolei młodsza generacja badaczy z pewnością potraktuje syntezę Profesora Hutnikiewicza jako sumę aktualnej wiedzy o epoce, a jednocześnie zawarta w książce wyrażna hierarchizacja sylwetek pisarskich sprowokuje do dyskusji, która wskaże perspektywy dalszych przewartościowań ocen i kryteriów. Przecież każde pokolenie pisze historię literatury na nowo!

Można zastanawiać się, czy w obrazie poezji na zbyt dalekim planie nie zostali umieszczeni np. Miciński czy Ostrowska, czy nie warto by chociaż wspomnieć o poetyckich dokonaniach Jerzego Żuławskiego lub Ludwika Szczepańskiego, czy w panoramie prozy nie zaakcentowano nazbyt obecności i znaczenia pisarzy realistów z niekorzyścią dla eksperymentatorów (Irzykowski, Brzozowski, Miciński, Jaworski), ale w żadnym razie nie sposób odmówić syntezie Hutnikiewicza rzadko spotykanej koherencji, wewnętrznej spójności i konsekwencji w ustalaniu ocen, dzięki czemu literatura epoki, skłonna do synkretyzmu, amorficzności, dezintegracji idei i form, została przedstawiona jako bogata polifonia różnorodnych autonomicznych głosów, polifonia, w której na pierwszy plan wybijają się dwa tony: troska o autonomię sztuki, zainteresowanej podstawowymi dylematami egzystencji jednostki, oraz „wieczne polskie zmartwienie”.

Wypada też dostrzec, że *Młoda Polska* Hutnikiewicza wykracza poza zakres tematyczny wąsko rozumianych syntez historycznoliterackich. Autor, jak przystało na autentycznego humanistę, rekonstruuje ów charakterystyczny *Zeitgeist fin de siècle'u*, wyrażający się w rozmaitych, ale wzajemnie powiązanych i współzależnych przejawach literatury, malarstwa, muzyki, teatru, świadomości filozoficznej i religijnej, historiografii i publicystyki. Taka perspektywa oglądu wczesnej fazy polskiego modernizmu wydaje się nieodzowna, bo przecież epokę Młodej Polski, jak rzadko którą, cechowały dążności integracyjne, podejmowane w imię realizacji hasła „syntezy sztuk” lub też podyktowane pragnieniem scalenia przeciwstawnych wartości, rozproszonych w kulturze mieszczańskiej.

W roku 1970 Profesor zarysował historię sporów o znaczenie Młodej Polski³¹, ukazał narastający proces rewindykacyjny, który powoli przywracał należną wartość literaturze uznanej ongiś za karykaturalny przykład rozgadanej pseudopoezji lub za bezwartościowy składnik nadbudowy „gnijącego imperializmu”.

Równo w stulecie Młodej Polski, w 1994 r., sto lat po ukazaniu się poetyckiego manifestu modernistycznego pesymizmu, II serii *Poezji* Kazimierza Przerwy-Tetmajera, Profesor Hutnikiewicz obdarzył nas książką, która ów proces rewindykacyjny w pewnym stopniu zamyka i stabilizuje miejsce Młodej Polski w społecznej świadomości. Badacz, kongenialnie

³¹ Zob. szkic *Upadek i odrodzenie Młodej Polski*, pierwodruk: „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” 1970, R. 5.

wyczuwając wewnętrzny puls epoki, dostrzegając ukryte powiązania między, zdawałoby się, odległymi zjawiskami, w precyzyjnie przygotowanym „bilansie Młodej Polski”³² uwidacznia to, co stanowiło główny cel procesu przywracania epoce należnego jej miejsca – przeswiadczenie, iż geneza nowoczesnej literatury polskiej tkwi właśnie w owej *la belle époque*, gdy „w pelerynach kroczyli poeci”. To, że następne zdanie z *Traktatu poetyckiego* (1956) Czesława Miłosza – „Nazwisk ich dzisiaj już się nie pamięta” – nie brzmi już aktualnie, za wdzięczamy w dużym stopniu dokonaniom badawczym Profesora Hutnikiewicza.

Bibliografia

- Burdziej Bogdan, *Bibliografia prac Artura Hutnikiewicza*, [w:] *Od Kochanowskiego do Różewicza. Prace ofiarowane Arturowi Hutnikiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Kryszak, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Eile Stanisław, *Krzywda Żeromskiego*, „*Życie Literackie*” 1957, nr 44.
- Gutowski Wojciech, *Artura Hutnikiewicza badania nad Młodą Polską*, „*Przegląd Artystyczno-Literacki*” 1996, nr 3.
- Hutnikiewicz Artur, *Stefan Żeromski*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1960.
- Hutnikiewicz Artur, „*Przedwiośnie*” *Stefana Żeromskiego*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1967.
- Hutnikiewicz Artur, *Adolf Nowaczyński*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Hutnikiewicz Artur, *Czy Żeromski jest aktywny?*, „*Wiatraki*” 1964, nr 9.
- Hutnikiewicz Artur, *Dzienniki Żeromskiego*, „*Dziś i Jutro*” 1953, nr 42.
- Hutnikiewicz Artur, *Forma motywacyjna w kompozycji powieści Żeromskiego*, „*Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu*” 1951, nr 1.
- Hutnikiewicz Artur, *Kasprowicz, Przybyszewski*, „*Pomorze*” 1961, nr 2.
- Hutnikiewicz Artur, *Legenda Żeromskiego*, „*Litery*” 1973.
- Hutnikiewicz Artur, *Life and Work Przybyszewskiego*, „*Pomorze*” 1959, nr 17.
- Hutnikiewicz Artur, *Młoda Polska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.
- Hutnikiewicz Artur, *O poezji Staffa*, „*Pomorze*” 1957, nr 8.
- Hutnikiewicz Artur, *O sztuce pisarskiej Stefana Żeromskiego*, „*Dziś i Jutro*” 1949, t. 24.
- Hutnikiewicz Artur, *Oskar Katzenellenbogen (pseud. Ostap Ortwin)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 12, z. 2, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966–1977.
- Hutnikiewicz Artur, *Osobowość Żeromskiego*, „*Kamena*” 1964, nr 20.
- Hutnikiewicz Artur, *Problematyka form kompozycyjnych w sztuce pisarskiej Żeromskiego*, „*Pamiętnik Literacki*” 1965, nr 1.
- Hutnikiewicz Artur, *Realizm w literaturze*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 9, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Hutnikiewicz Artur, *Spojrzenie na Kasprowicza*, „*Życie Literackie*” 1956, nr 31.
- Hutnikiewicz Artur, *Stanisław Przybyszewski (1868–1927)*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, seria V: *Literatura okresu Młodej Polski*, t. 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Hutnikiewicz Artur, *Stanisław Przybyszewski. Legenda i rzeczywistość*, [w:] idem, *Portrety i szkice literackie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.

³² Zob. A. Hutnikiewicz, *Młoda Polska*, rozdz. XIII: *Bilans Młodej Polski i jej losy pozgonne*.

- Hutnikiewicz Artur, *Tadeusz Jaroszyński (1862–1917)*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, seria V: *Literatura okresu Młodej Polski*, t. 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Hutnikiewicz Artur, *Twórczość literacka Stefana Grabińskiego (1887–1936)*, Toruń: TNT-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959.
- Hutnikiewicz Artur, *Upadek i odrodzenie Młodej Polski*, [w:] *Rozwój wiedzy o literaturze polskiej po 1918 roku*, oprac. J. Maciejewski, Warszawa: Czytelnik, 1986 [pierwodruk: *Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza* 5 (1970)].
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski – Lechoń*, [w:] idem, *Portrety i szkice literackie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski – wczoraj i dziś*, [w:] idem, *Portrety i szkice literackie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski „pokrzywdzony?”*, „*Życie Literackie*” 1957, nr 51/52.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski i naturalizm*, Toruń: Towarzystwo Naukowe, 1956.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski wobec Sienkiewicza*, „*Życie Literackie*” 1956, nr 47.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski*, „*Więź*” 1976, nr 1.
- Hutnikiewicz Artur, *Żeromski*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Hutnikiewicz Artur. „*Hymny*” *Jana Kasprowicza*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1973.
- Kulczycka-Saloni Janina et al., *Młoda Polska*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.
- Lipski Jan Józef, *Twórczość Jana Kasprowicza w latach 1891–1906*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975.
- Makowiecki Andrzej Z., *Młoda Polska*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1981.
- Matuszek Gabriela, *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992)*, Kraków: Universitas, 1993.
- Nowaczyński Adolf, *Wielki Fryderyk*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- Podraza-Kwiatkowska Maria, *Literatura Młodej Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Puchalska Mirosława, Hutnikiewicz Artur, „*Żeromski i naturalizm*”, *recenzja*, „*Pamiętnik Literacki*” 1958, nr 1/2.
- Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945–1984*, oprac. i wstęp J. Glensk, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1986.
- Żeromski Stefan, *Szyfowe prace*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Żeromski Stefan, *Wybór opowiadań*, oprac. i wstęp A. Hutnikiewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.